

KOVÁCS Szabolcs¹

Az erőszak, a dominanciaigény és az áldozatállító hatásmechanizmus individuális és társadalmi vonatkozása

Néhány teológiai antropológiai szempont

„Mert nincs különbség: mindenki
vétkezett, és híjával van az Isten
dicsőségének.” (Róm 3,22b–23)

***Abstract. The Individual and Social Aspects of Violence, the Desire for
Dominance, and the Mechanisms of Victimization.
Some Anthropological Perspectives***

Where does violence come from? Is it an inherent or a learned trait? Has there always been this much violence? What role does the Church play in this context? These are all questions to which we continually seek and manage to provide partial answers. The theological-anthropological perspective is just one of them. We also turn to sociological, philosophical, anthropological, and psychological viewpoints to formulate a complex answer by examining the intersections of these disciplines to understand the source of this corruption in human nature.

¹ Egyetemi adjunktus, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Református Tanárképző és Zeneművészeti Kar; e-mail: ksz00th@gmail.com.

Keywords: *demand for freedom, lex talionis, collective aggression, scapegoat mechanism, victim, sacrifice*

1. Bevezető gondolatok

Pál apostol gondolatmenetét követve, ha mindenki vétkezett és végérvényesen elfordult Istentől, akkor nem kell csodálkoznunk az önmagunkban vagy másokban megtapasztalt emberi gonoszság mélységén. Honnan ered az emberi erőszak? Milyen mélyre nyúlhatunk le az emberi egzisztencia rétegeiben, ahol felfedezhetjük az erőszakot kiváltó hatásokat? Az erőszak egy sajátos emberi tulajdonság, amibe paradox módon egész humanitásunk beleyökerezik? Ontológiai emberi sajátosságról van szó? Vagy egy hatalmasság? Egy érzés, mely hatalmába kerítette az embert, és az önerejéből szabadulni nem képes?

A teológiai antropológia, a társadalomtudományok antropológiai megközelítései igyekeznek tudományos magyarázatokkal megválaszolni a kérdést, jóllehet az adott tudomány prizmjája korlátozott: minden esetben az adott doménium szűkített fókuszával dolgozik. A pasztorálpszichológiai szempontrendszer jól tudja hasznosítani az egyes tudományterületek antropológiai nézőpontjait, sőt ezen túlmenően arra keresi a választ, hogy az emberi természettel együtt járó erőszak hatásmechanizmusa milyen változást idéz elő a személy intra-, interperszonális és spirituális rendszerében. Melyek a tovább vezető kérdések? Milyen válaszokat lehet adni a segítő szakembernek?

1. *Honnan van tehát az emberi természet eme romlottsága?*

A Heidelbergi Káté² közismert magyarázata egyszerűen és konkrétan utal az eredendő bűn forráseseményére, a bűnesetre, benne az első emberpárra és bukásukra. Ennek következménye a minden megszületett ember által hordozott bűnösség mint *potentia*, ami leválaszthatatlanul az emberi jellem része. Paul Tillich antropológiai értelmezése segít jobban megérteni ezt az ontológiai mélységet. Ehhez szét kell választani a teremtett ember lényegi állapotát, a létezésbe való átmenetet, a kísértés egzisztenciális feszültségét és az emberi döntés véges szabadságát. Ezek által értjük meg az ember mint *imago Dei* működésének alapvető jellemvonásait.

² *Heidelbergi Káté*: III. Úrnapja 7. kérdés.

TILLICH³ beszél a *lényeg* és *létezés* elkülönítendő fogalmi kategóriáiról. A lényeg a *creatio Dei*, azaz a teremtés által létrehozott tartalom – minden, ami a lényegtelen részek okos összerendezését követően egységgé áll össze és valami *lényeges tartalom* keletkezik belőle. Példának okáért képzeljük el a miniatűr fogaskerekeket, meghajtórudakat, mutatókat és laprugókat. Önmagukban lényegtelen részek. Amikor a szervező értelem összeilleszti a darabokat, abból egy működőképés, összehangolt rendszer, egy időmérő óra születik meg. Az újonnan létrehozott rendszer a korábbi *részelemekhez* és *tartozékokhoz* viszonyítva lényegében, minőségében más és több mint alkotóelemeinek összessége. Ez a lényeg Tillich szerint, ami a Teremtés rendszerében jön létre. Semmiből, lényegtelenből lényegyet teremt Isten. Ennek a lényegnek nem része a bűn. De a lényegből a létezésbe való átmenetet – mivel az átmenet nem logikai leágaztatás következménye – a Bűnesetben leírt kísértés eseménye által értjük meg.

A bűneset-erőszak története tehát a lényegi állapotból a létezés állapotába való átmenetet mutatja meg: a bukás/erőszak lehetősége, annak motívumai, maga az esemény és annak következményei. Az átmenet az ember szabadságértékében ismerhető fel: az embernek véges szabadsága van, tudatában van véges szabadságának, és szabadságtudatából eredően képes cselekedni, önmagát meghaladni, a világot mélységeiben megismerni, önállóságra és döntésekre képes, önmagát meghaladva képes kilépni az inger–válasz mechanizmusból, képes megteremteni a művészeti kifejezőmódok sajátos világát. Az ember szabadsága az egyetemes sors keretei közt tevékenykedik, ezért véges. Nem úgy, mint Isten szabadsága, mely nem korlátozott. „Isten önmagának a sorsa.”⁴ Az ember véges szabadsága összekapcsolódik véges létével, de azt is jelenti, hogy nem tud cselekedeteiben csak jó, csak helyes döntéseket hozni, tehát *kénytelen* vétkezni. Másfelől, éppen szabadsága teszi szabaddá a bűn elkövetésére, azaz *képes* vétkezni.

Egy másik kulcsfogalom a kísértés. Tillich a lényegi állapotot az „álmodó ártatlanság” állapotához hasonlítja – analóg módon.⁵ Az „álmodó ártatlanság” egyfajta öntudatlan, romlatlan lényegi állapotot jelképez, ahol az ember még nem szembesült a bűn vagy a morális döntések kényszerével. Ez az állapot a paradicsomi ártatlansághoz hasonlítható, amikor az ember még harmóniában él a világgal, és nem tudatos számára a kísértés vagy

³ A továbbiakban lásd Tillich gondolatainak összefoglalását: TILLICH, Paul (2000): *Rendszeres teológia*. Budapest Osiris Kiadó. 261kk.

⁴ I. m. 263.

⁵ I. m. 264.

a bűn jelenléte. A „kísértés” ezzel szemben azt a pillanatot jelképezi, amikor az ember tudatossá válik saját szabad akarata felől, érvényesíteni akarja szabadságát, miközben szembekerül a döntése szorongatásával: választania kell az álmodó ártatlanság, a paradicsomi állapot, Isten tiltásának betartása és a saját szabadságának ténylegesítése, azaz önmaga véges létének beteljesítése között, ami az előbbiek feladását, elhagyását, meghaladását jelenti.⁶ A kísértés tehát az a mozzanat, amely megtöri az ártatlanságot, és az embert a morális felelősség szférájába helyezi. Tillich számára ez az elkerülhetetlen lépés a tudatosság és a szabadság felé, amely egyúttal az emberi lét tragikus aspektusait is magában foglalja. Összességében tehát az álmodó ártatlanság és a kísértés közötti összefüggés azt mutatja, hogy az ember fejlődése során szükségszerűen átlépi azt a határt, amely a naiv harmónia és a felelős, döntésekre kényszerített lét között feszül. Az istenképű ember, a létezés tillichi kategóriája és az ember döntési szabadsága ezen a ponton kapcsolódnak egymással.

Karl Frielingsdorf⁷ a teremtés és az agresszió kapcsolatát teológiai-antropológiai megközelítésben vizsgálja. Frielingsdorf úgy látja, hogy az agresszió nem feltétlenül romboló hatásmechanizmus, hanem eredendően egy olyan erő, amely a teremtés részét képezi. A teremtésben jelen lévő dinamizmus ez, amely az életet fenntartja és az új dolgok létrejöttét segíti elő. Ez a folyamat magába foglalhat agresszív energiákat, de ezek az energiák konstruktív irányba terelhetők. Az agresszió tehát nem önmagában véve rossz vagy elítélendő, hanem olyan természetes erő, amely a kapcsolatok kialakulásához és fenntartásához szükséges. Frielingsdorf szerint a konstruktív agresszió eredetileg arra szolgál, hogy az egyén védelmezze magát, a saját határait kijelölje, valamint kommunikálja vágyait és szükségleteit mások felé.⁸ Amikor azonban az agresszió kontrollálatlanná,

⁶ Reinhold Niebuhr Tillichhez hasonlóan foglalkozik az emberi szabadság, a bűn és elidegenedés témájával. Niebuhr is hangsúlyozza, hogy a bűn az emberi szorongásból, valamint a szabadság és a végsőség közötti feszültségből fakad. Niebuhr számára a bűn akkor fordul elő, amikor az egyének megpróbálják túllépni korlátaikat, törekedve elérni a biztonságot és az Istentől való függetlenséget. Azt állítja, hogy az emberi szabadság, bár elengedhetetlen természetünkhöz, elkerülhetetlenül szorongáshoz vezet, ami a bűn belső előfeltételévé válik. Ez a bűn azonban nem elkerülhetetlen szükségszerűség, hanem az emberek választása, elutasítva Istentől való függésüket. Niebuhr, Reinhold (1996): *The Nature and Destiny of Man*. I. köt. Westminster John Knox Press. 182., 263.

⁷ Lásd: FRIELINGSDORF, Karl (1999): *Aggression stiftet Beziehung*. Matthias Grünewald Verlag, Mainz. 347kk.

⁸ Lásd még: FRIELINGSDORF, Karl (2016): *Aggression. Zerstörend oder lebensfördernd*. Würzburg, Echter Verlag. 29.

rombolóvá és destruktívvá válik, konfliktusokat, erőszakot eredményezhet.⁹ A teremtés és az agresszió közötti kapcsolat tehát abban rejlik, hogy a teremtő erő, amely életet ad és kapcsolatokat épít, magában hordozza az agresszió potenciálját, de annak kimenetele attól függ, hogyan kezelik ezt az energiát. Frielingsdorf hangsúlyozza, hogy az agresszió pozitív, építő jellegű megélésére kell törekedni, amely elősegíti a növekedést, a fejlődést és az új kapcsolatok kialakulását.¹⁰

Összefoglalva, a teremtett ember bűnre való képessége véges szabadságában gyökerezik. Szabad döntése történhet a jó, a helyes mellett is akár, de dönthet a bűn elkövetése mellett is. Szabadsága véges szabadság. Korlátai vannak. Az ember életének végessége az egyik szabadságkorlát. De az ember nem dönthet a büntelen lét mellett sem. Az emberi léttel összekapcsolódik a cselekvés sorsszerűsége, mely a jó és helyes cselekvés akarása ellenére mégis elköveti az erőszakot, megfélemlíti a gyengébbet, leigázza, kihasználja embertársát.

Úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az istenképű ember megteremtése egyszersmind – a lehetőség szintjén – az istenképűség bináris ellentétkategóriáját, azaz a vétkezni képes, a vétkezni szabad embert teremt meg. A jó, a helyes, a szép, a hasznos, az életszerű megteremtése egyben létrehozza azok lehetséges ellentétpárkategóriáit is: a rossz, a helytelen, a haszontalan, az életidegen negatív tartalmait.¹¹ Az önmagát megvalósítani akaró ember pedig akarva-akaratlanul vétkezik, ezáltal elidegenedik Teremtőjétől és teremtettségi önmagától is.

⁹ I. m. 25–28.

¹⁰ Vö. MANKEL, Jens (2017): Aggression und Liebe. Ein gestalttherapeutischer Beitrag zu einem pastoralpsychologischen Thema, In: *Bund Evangelisch-Freikirchlicher Gemeinden, Arbeitsbereiche und Struktur. Seelsorge und Beratung. ThGespr.* 2017. 4. 170–171. Forrás: https://www.befg.de/fileadmin/content/BEFG/Arbeitsbereiche_und_Struktur/Akademie/Seelsorge_und_Beratung/ThGespr4-2017_Mankel_Aggression-Liebe.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2024.01.10.).

¹¹ Analóg folyamatként értelmezi ezt Marshall B. Rosenberg, Carl Rogers munkatársa, az erőszakmentes kommunikációelmélet megalkotója, rámutatva azokra a nyelvi kategóriákra, amelyek tanúskodnak a nyelvi formulák bináris értelemteremtő sajátosságairól. Az egymásra alkalmazott pozitív értékítéleteink (jó vagy, kedves vagy, ügyes vagy, bőkezű vagy stb.) automatikusan megteremtik ezek negatív kategóriáit. Lásd összefoglalóját: Rosenberg, Marshall (2023): *A szavak ablakok vagy falak. Erőszakmentes, avagy együttműködő kommunikáció.* Nyíregyháza, IMIPrint Kiadó. 25–33.

Az egzisztenciálfilozófia egyik alapvetésében Wolfhart Pannenberg¹² utal arra, hogy az embernek azért lehetséges az elszakadás Istentől, mert eleve istenkapcsolatra, közelségre volt teremtvé,¹³ másfelől, mert a vétek lehetősége, melyet szabadon elkövethet, része az ember véges szabadságának. Az istenképű ember, mivel szabadsága által vétkezik, elszakadt Istentől. De éppen az elszakadás ténye beszél az ember Istenhez tartozásáról, az elszakadás ellentétpárjáról, vagyis az összetartozás tényéről.

Az ember a maga létlehetőségeit tekintve boldogulni akar. Teremt, alkot, fenntart, teret alkot utódainak, kreatív megoldásokat eszel ki a maga élete és élettere behatárolására, amihez agresszióösztönét tudja felhasználni. Ez Istentől rendelt feladata a teremtett világban. Mindeközben azonban valami mást elpusztít, tönkretesz. Agressziója erőszakot szül. Az ember nem a bűn elkövetésére kárhoztatott, de minden jóra törekvő akarata ellenére pusztulást okozhat, erőszakos cselekedetei által másoknak árthat. Ahogyan Pál írja körül a belső ember harcát a benne lakó bűnnel: „hiszen nem azt teszem, amit akarok: a jót, hanem azt cselekszem, amit nem akarok: a rosszat. (...) Azt a törvényt találok tehát magamban, hogy miközben a jót akarom tenni – csak a rosszra van lehetőségem” (Róm 7,19.21).

2. Az erőszak kontextusai a bibliai szövegekörnyezetben. Rövid kitekintés

Az erőszak kifejezés etimológiáját¹⁴ vizsgálva azt találjuk, hogy a Biblia nyelvezete nem ismer átfogó kifejezést az erőszakra. Azonban megtaláljuk a bibliai szövegekben a fogalomhoz köthető kifejezések egész sorát, melyek az erőszakos cselekményekhez köthetők: gonosz, erőszakos túlkapások, bosszúvágyból történő erőszak, hatalomgyakorlás, a kisebb, a gyengébb tudatos elnyomása, szexuális erőszak, szabadságtól való megfosztás stb. Emberi és isteni erőszakos cselekedetek ugyanazzal a fogalomhasználattal kerülnek

¹² PANNENBERG, Wolfhart (1985): *Anthropology in Theological Perspective*. Philadelphia, The Westminster Press. 286kk.

¹³ Lásd még a nonidentitás és a személyiségből való kizárás, elidegenedés folyamatának leírását. In: KOVÁCS Szabolcs (2014): A serdülők megtérési folyamatának intra- és interperszonális szempontjai, In: *Studia Theologia Reformata Transylvanica*. 59. 1–2. 119–159.

¹⁴ CRÜSEMANN, Frank – HUNGAR, Kristian – JANSSEN, Claudia – KESSLER, Rainer – SCHOTTROFF, Luise (szerk.) (2009): *Sozialgeschichtliches Wörterbuch zur Bibel*. München, Gütersloher Verlagshaus. Stichwort: Gewalt. 210–215.

kifejezésre. Hat életterületet különíthetünk el, melyek kapcsolatba hozhatók az erőszakkal vagy valamely erőszakos cselekedettel. Az ószövetségi szövegekben talált utalások szerint ismerünk:

1. Közvetlen környezetben elkövetett erőszakot – személyközi, családon belüli, szexuális erőszakot asszony ellen (1Móz 4,1–15.37; Bír 11,30–40.19; 2Sám 13; Jer: 11,18–23, Zsolt 22). Nem sorolható külön kategóriába, de említésre méltó a gyermeknevelésben a szülők gyermekeik ellen elkövetett erőszakos cselekedete, valamint az arra vonatkozó tiltásokra és korlátozásokra való felhívás: „Aki kíméli botját, gyűlöli fiát, de aki szereti, idejében megfenyíti.” (Péld 13,24: „Fenyítsd meg fiadat, míg van remény, de ne vigyen odáig indulatod, hogy halálát okozd!” (Péld 19,18): „Ne sajnáld megfenyíteni a gyermeket, nem hal bele, ha megvered bottal. Te csak bottal vered meg, de lelkét a holtak hazájától mented meg.” (Péld 23,13–14): „A gyermek szívéhez hozzátartozik az ostobaság, de a fenyítő bot kiűzi belőle” (Péld 22,15).¹⁵

2. Társadalmi kontextusban embercsoportok egymás ellen elkövetett erőszakos cselekedetei, az erőseknek a gyengék ellen, a királynak a nép ellen elkövetett kizsákmányoló, sanyargató tette (1Móz 34; Bír 12; 2Sám 2.18; 1Kir 5,12; Ézs 5; Ám 2).

¹⁵ Nem tagadható, hogy az ószövetségi nevelési stílushoz bizonyos szigor tartozik. Azonban a szigor nem egyenlő az erőszakkal. A nevelés alapja az ókori Izraelben a neveltek belátásán és önkéntességén alapult. Az erőszak csak végső megoldásként jöhetett szóba. Ha összehasonlítjuk ezt a mai helyzettel nyugati kontextusunkban – szembetűnnek a különbségek. A gyermekek elleni erőszak alig szolgál már pedagógiai célok vagy társadalmi (esetleg vallási) normák érvényesítésére, hanem többnyire az indulatok levezetése miatt történik: pl. mert a szülők túlterheltek és nem tudnak máshogyan segíteni magukon. Az is lehet, hogy a tanácstalanság és az ebből fakadó erőszakosság oka éppen az, hogy civilizációnkban egyértelmű célok és normák veszték el. A mai nevelők gyakran nem tudják, hogy mire, vagy hogy egyáltalán kell-e nevelniük? Így a fiatal generáció nevelésének felelőssége az intézmények között oszlik meg: család, iskola, hadsereg, munkahely, rendőrség, politika stb. Mindeközben a nevelésnek ma is, mint régen, valószínűleg egy alapvető célja lenne: segíteni a gyermekeknek és fiataloknak, hogy megfelelő helyet találjanak az életben és a társadalomban. DIETRICH, Walter – MAYORDOMO, Moses (2005): *Gewalt und Gewaltüberwindung in der Bibel*. Zürich, Theologischer Verlag. 41. [a tanulmány szerzőjének saját fordítása].

3. Népek közti viszály, harcban elkövetett erőszak a gyengébb, elesett fél ellen (Bír 4–16; 1Sám 4; 2Sám 1; Ézs 5, Jer 6).

4. Vallásos indíttatású, felek közt létrejövő erőszakos cselekedet (1Kir 18,40; 2Kir 10,17–27; Esdr 10).

5. Az embernek a természet/állatok ellen elkövetett erőszaktétele az 1Móz 1,28 alapján (1Móz 9,1–7; Józ 11,6.9; Bír 15,4; 1Sám 15,3).

6. Isten és ember közt végbemenő erőszak, ami egyrészt Isten haragjának kifejezése a Törvény elleni vétkek miatt, de a megtérésre való rávezetést szolgálva (Hós 11; Ám 3,6; Gen 6,8).

Az újszövetségi történetekben is megtaláljuk a hasonló erőszakra utaló cselekményeket, mint például a családon belül elkövetett konfliktus Jézus követése miatt (Mk 3,20; Mt 8,21; Lk 21,16). Egy szélesebb társadalmi kontextusban beszélünk rablásról (Mk 2,16), lázadásról, (ApCsel 5,35–39), az uralkodó túlkapásairól (Mt 2,16), társadalmi-strukturális konfliktusról (Jak 2,1–13). A vallásgyakorlás szabályszegései miatti konfliktusról is tudunk, melynek kifejezésformája verbális agresszió által történik, valamint a szociális elhatárolódás, közösségből való kizárás az elkövetők vagy csoportjuk ellen (Mt 18,15–18; 1Kor 5; 1Tim 1,20). Tudunk a hitnézetek szabad kifejezőmódja miatt elkövetett erőszakról is (ApCsel 16,21kk.; ApCsel 7,54kk.; ApCsel 12).

Nem találunk azonban direkt erőszak-kinyilvánítást Isten részéről, sem az ő nevében, az utolsó idők jóslatait kivéve. Jézus megtiltja a tanítványok ítéletvégrehajtását (Lk 9,54; Mk 9,38kk.), a személyes bosszú elégtételét (Mt 5,38kk.; Róm 12,17kk.; 1Pét 3,9) azzal a bizonyossággal, hogy Isten az, aki megfizet és bosszút áll.

2.1. Az erőszak megszüntetésére tett kísérletek

A Szentírás többféle leírását kínálja az erőszak megfékezésének.¹⁶ Isten haragja kiömlik gyakorta azon személyekre, akik elhajoltak Istentől (1Móz 4,13; 2Sám 12,7–10; 2Krn 26,19), vétkeztek ellene, vagy akár a vétkező Izrael egésze ellen is (4Móz 14,39–45; Bír 2,15; Ézs 5,25–30; Jer 5,10–17). Isten erőszakos megnyilvánulása az ártatlanok és kegyesek ellen támadókat is sújtja (Zsolt 1,4; 3,8; 14,5; 73,18). Az ember ember ellen irányuló agressziója olykor az erőszak-megszüntetést célozza, mint erre példát statuál Dávid Góliát ellen (1Sám 17), vagy az ammoniták ellen elkövetett erőszak

¹⁶ Lásd: CRÜSEMANN (2009): Szócikk: Gewalt.

általi büntetés (1Sám 11), másfelől végzetes erőszaklángokat találunk, amelyek lehetetlenné tesznek egy egyszerű, legitim vagy illegitim ítéletet (2Sám 2kk.13–19).

Az Ószövetség szövegei arról tanúskodnak, hogy esetenként az erőszakot nem elpusztítani, azaz kiirtani kell, hanem visszaszorítani és megfékezni. Isten kiélezi a konfliktusokat az emberek között (1Móz 4,5). Bár meg akarja akadályozni a vérontást (4,6k.), ebben, mint más esetekben, sikertelen. Megtorolja az erőszakos cselekedeteket – de nem teljes ellenerőszakkal (ami ebben az esetben halálbüntetést jelentene!), hanem korlátozással: az erőszaktevőt további erőszaktól visszatartja (száműzéssel), de nem válhat törvényen kívülivé, és maga sem válhat az erőszak áldozatává.¹⁷ Isten a bábeli hatalomra törő építőket nem elpusztítja, hanem megfékezi törekvésükben (1Móz 11,9), Jób könyvében a káosz jelképeit Isten nem megsemmisíteni akarja, hanem kontroll alatt tartja (Jób 40). Izrael joggyakorlata a bűnöst nem megsemmisíteni akarja, hanem a sértett és elkövető felek közti kapcsolat kiegyenlítését sürgeti (2Móz 20,12–17; 21,22–24; 2Sám 14,4–8). Mindezek felett az erőszakot a Törvény határozottan tiltja, sőt az arra való eltökéltséget is, melyet a bosszú vagy Isten nevében elkövetett tettvágy hajt (Ézs 28,12.16; 30,15; 50,4–9). Az erőszak átszövi az ember önkifejezését, megnyilvánulását és kapcsolatait; ez az összefonódás mégsem végérvényes és megváltoztathatatlan. Isten a Törvényt Izrael szívébe akarja írni, hogy istennek tetsző módon éljenek (Jer 31,33). Isten küldötte igazságban fog uralkodni, ami elhárítja a jogtalanságot, ami az erőszak okozója, s a vallások közti erőszaknak vége szakad (Sof 2,11; 3,9), és a kardokból ekét kovácsolnak majd.

Megfigyelhető, hogy az erőszak különböző megnyilvánulásai magukon hordozzák az ok-okozati lineáris dinamikát. Létezik egy kiváltó ok, egy körülmény, amire az ember vagy embercsoport egy lehetséges válasza az erőszak valamely formája által történik. A szemet szemért, fogat fogért ősi jogrend¹⁸ a legkorábbi izraeli szokásjogot, a bosszúállás törvényét (*lex tallionis*) ismerteti, melyet a Mózes 4. könyvében találunk.¹⁹ Milyen belső

¹⁷ DIETRICH – MAYORDOMO (2005), 35.

¹⁸ Lásd: 2Móz 21,24; 3Móz 24,20; 5Móz 19:21. Ez az elv az ókori joggyakorlat egy formája volt, amely a megtorló igazságszolgáltatást szabályozta. A célja nem a bosszú volt, hanem hogy a büntetés arányos legyen a sértéssel, így biztosítva a méltányosságot. Később azonban ezt az elvet a zsidó törvénykezés gyakran úgy értelmezte, hogy a testi sértésekért inkább pénzbeli kártérítést kell fizetni, nem pedig szó szerint szemet vagy fogat venni.

¹⁹ A Törvény szerint a nem szándékos bűnök esetén konkrét áldozatokkal (3Móz 4.5; 4Móz 15,22–29) lehet engesztelni az elkövetett vétket, de a véletlen gyilkos halálbüntetése nem váltható meg ilyen eszközökkel. Ehelyett a szöveg arra utal, hogy csak egy másik emberi élet tudja kiengesztelni ezt a bűnt. A főpap szerepe válik hangsúlyossá, mivel ő viseli a nép bűneit,

lelki mechanizmus működteti az erőszak kivitelezését? Milyen döntés vagy belső lelki beállítódás eredményezi az erőszak manifesztációját? Ezekről az intraperszonális lelki folyamatokról – néhány utalástól eltekintve – nem sokat beszél a Szentírás. Ismerjük Saul megváltozott indulatát Dávid iránt (1Sám 19,9–10), Kain haragra gerjedését testvére iránt (1Móz 4,5), Dávid gyilkos indulatát Uriás iránt (2Sám 11), a főpapok és írástudók haragra gerjedését Jézus iránt (Mt 21,15) stb. A „haragra gerjedés” bibliai előfordulása nemcsak az ember, hanem Isten viszonyulásában is gyakori, melynek kiváltó oka az ember engedetlensége, bálványimádása, törvénysértése, erőszakossága (2Kir 22,17; 29,13; Zak 8,2; 10,3; Jer 32,30;). Isten esetében azonban a haragos indulat gyakran a kifejezett és gyakorolt irgalommal, megbocsátással, szeretettel párosul (Zsolt 86,15; 103,8; 145,8), nem pedig a harag eszkáliciójával, pusztítással, erőszakos hatalomgyakorlással, jóllehet utóbbira is találunk példát a Szentírásban (2Krón 34,25; Esd 5,12; Zak 4,6).

Az erőszakot kiváltó indulat keletkezéséről és mechanizmusáról nem értekezik részletesen a Szentírás, de megemlíti, vagyis tud az emberben lakó indulatos ösztönről, megváltozott lelkiállapotról, valamint annak valamely erőszakos kivetüléséről (1Sám 18,10; 2Sám 13). Arról sem értekezik részletesen a Szentírás, hogy az erőszakot kiváltó okok mennyire valóságok, megalapozottak, vagy ok nélkül történnek. Ennek a szempontnak jelentős szerepet kell tulajdonítanunk, hogy megérthessük az erőszak terjedésének dinamikáját, valamint annak nehezen felismerhető és megszakítható láncolatát. Az erőszakra válaszoló túlzott erőszak alkalmazása azonban ismert volt, sőt Jézus maga is említi, s tanítása által egy új paradigmát vetít hallgatósága elé.

3. Jézus és a társadalmi erőszak ambivalenciája

Az evangéliumokban ismert Jézus-imázs alapvetően a szeretet általi elfogadásban és a feltételek nélküli kapcsolatteremtésben ismerhető fel. Mindez az Atyára mutat, mint minden szeretet általi cselekedet Alfájára és Omegájára. Kevesebb szó esik azokról a perikópákról, melyekben Jézus az erőszakról, az ítéletről, a pusztulásról, az egymás ellen forduló emberi kapcsolatokról szól. Ezeket érdemes átgondolni.

és halálával egy különleges formájú kiengesztelést tud nyújtani a közösség számára (2Móz 28,36kk.). Lásd Greenberg összefoglalását: GREENBERG, Moshe (1959): The Biblical Conception of Asylum, In: *Journal of Biblical Literature*. 78. 2. 125–132. Forrás: <http://www.jstor.org/stable/3264937> (utolsó megtekintés dátuma: 2024.09.20).

A megtorlás törvényének (*lex talionis*) gyökerei ószövetségi eredetűek (2Móz 20,14; 3Móz 24,20; 5Móz 19,21). Már fentebb is tettünk említést ezekről. Az ősi jogrend szavá tétele azt igazolja, hogy Jézus idejében ismert, gyakorolt jogrendről beszélünk: „Hallottátok, hogy megmondattok: szemet szemért és fogat fogért. Én pedig azt mondom nektek, hogy ne álljatok ellen a gonosznak. Hanem annak, aki megüti a jobb arcodat, tartsd oda a másikat is. És annak, aki pereskedni akar veled, és el akarja venni az alsóruhádát, engedd át a felsőruhát is. És azzal, aki egy mérföldnyi útra kényszerít téged, menj el kettőre. Annak, aki kér tőled, adj, és attól, aki kölcsön akar kérni tőled, ne fordulj el” (Mt 5,38–42). A visszafizetés törvénye azt hivatott szabályozni, hogy a bántalmazást elszenvedett bosszúja nem egyéni végrehajtás szerint történik, hanem egy fellebbviteli bírói szék hivatott ezt eldönteni.²⁰ A cél: a bosszú általi erőszak túlkapásainak mederben tartása, mely a gyakorlat szerint túllépett az elszenvedett sérelem mértékén.²¹

Jézus ezzel szemben, vagy emellett, arra biztat, hogy ne álljunk ellen a gonosznak. Azaz: erőszakra ne erőszakkal válaszolva vegyük fel a harcot. Amennyiben ezt tesszük, az erőszakspirált tartjuk fenn, mely természeténél fogva egyre súlyosabb helyzetet teremt. Dinamikájánál fogva a visszafizetés mindig nagyobb megtorlással jár, mint az elszenvedett sérelem mértéke. Jézus felhívása így hangzik: „Tartsd oda a másik arcodat!” Az utasítás szövege mögött, amelyet a képzeletünk túlságosan plasztikusan tud megjeleníteni, egy szubverzív kreativitásra való felhívás áll. Az erőszak szabályai úgy vannak megállapítva, hogy számunkra hiányzik egyfajta „nyelvtan” az erőszak legyőzésére. Amire Jézus itt törekszik, az nem az erőszakmentesség útjának új szabályok általi meghatározása, hanem csupán amaz körvonalainak felvázolása. Egy olyan világban, ahol az erőszak „természetes”, a dinamika csak az erőszakmentes válasz szokatlan, váratlan és meglepő volta révén változik meg. Ez nem a fájdalom önkéntes vállalásáról vagy a sorsfatalizmusról szól. A másik arc odatartása provokációt jelent, amely aktus során a protagonista semmiképpen nem kívánja megőrizni a saját becsületét, és nem is próbálja érvényesíteni a saját hatalmi

²⁰ Ezt a gyakorlatot már felváltja a pénzbeli bírság kifizetésének lehetősége. Ez már Jézus korában is ismert gyakorlat volt. Vö. FLAVIUS, Josephus (é. n.): *A zsidók története*. IV. 8. 36. Forrás: <http://www.church-bg.eu/blog/wp-content/uploads/2014/02/Josephus-A-zsidok-tortenete.pdf> (utolsó megtekintés dátuma: 2024.09.21.).

²¹ DIETRICH – MAYORDOMO (2005), 201–202.

helyzetét.²² Mivel Isten országának más elképzelései vannak a „becsületről” (vö. Mt 5,3–12), az elszenvedett szegénynek itt kisebb értéke van. Jézus mondata erőszakmentességre buzdít, amely azonban nem jelent passzivitást. A másik arcfél odatartása a kiszolgáltatottságon túl a *megillető jogokról való lemondást jelenti az elkövetővel szemben*. Ugyanez a jelentősége a pereskedővel szembeni álláspontnak: nem a pereskedés jogával élni, hanem késznek lenni szabadon többet odaadni annál, mint amit tőle el akarnak venni.²³ A feltehetően kényszermunkára vonatkozó jézusi megjegyzés ugyanezt a célt szolgálja:²⁴ ha erőszakkal kényszerítenek, ne állj ellent, hanem légy készen akár többet is tenni, mint amire kényszerítenek. Ulrich Luz szerint ezzel a felvetéssel Jézus meghökkeníteni akarja hallgatóságát, egyszersmind kizökkenteni a hallgatóságot az erőszakspirál terjedésének bűvköréből.²⁵ Hasonló következtetésre jut Gnilka, aki úgy véli, hogy az erőszakra való lemondás a gonoszság felülmúlására irányul.²⁶ Nem megszegényíteni, felülbírálni akarja a bántalmazót, hanem az erőszakspirál feladását kezdeményezi, s ezáltal a megbékélést mozdítja elő. A két megállapítás jól kiegészíti egymást, és megvilágítja Jézus tanításának újszerűségét a bevett társadalmi gyakorlattal szemben. Az erőszak szülte erőszakkal szemben a törvény csak korlátokat teremt, de az erőszakláncolatot képtelen megszakítani. Jézus újszerű paradigmája az erőszak dinamikájának rendszerébe visz bele olyan anomáliát (jogokról való lemondás, szabad döntés a lemondásról), mely megzavarja, s ezáltal működésképtelenné teszi azt.

²² I. m. 204.

²³ Jézus tanácsának radikalitása akkor tűnik ki igazán, ha figyelembe vesszük az ószövetségi törvény következő előírását: „Ha embertársad köntösét zálogba veszed, napszálltakor add vissza neki. Ez az egyetlen takarója, amelybe beburkolja testét” (2Móz 22,25).

²⁴ Jézus korában Palesztinában a római katonák gyakorta kényszerítették a civil lakosságot elvégzendő kényszermunkára. A menetelő katonák ugyanis bizonyos terhek vitelére bárkit kényszeríthettek az elnyomás alatt álló ország lakosai közül. Jó példa erre Cirénei Simon esete, akit Jézus keresztfájának vitelére kényszerítettek (Mt 27,32). A katonák néha, jogukkal tulajdonképpen visszaélve, egyéni célokra igényelték az ilyen jellegű szolgálatokat. Jézus ez esetben arra buzdít, hogy a kényszerített ne álljon ellen, és ne próbáljon menekülni, hanem teljesítse túl a kívánalmakat. Jézus felszólításának feltehetőleg zelótaellenes jellege is van. A zelóták ugyanis a rómaiakkal való mindennemű együttműködést, a terhek vitelésében való közreműködést is árulásnak tekintették. Vö. DIETRICH – MAYORDOMO (2005), 204–205.

²⁵ LUZ, Ulrich (1989): *Das Evangelium nach Matthäus I.* Neukirchen-Vluyn. 295.

²⁶ GNILKA, Joachim (1988): *Das Matthäusevangelium I.* Freiburg. 181.

4. Jézus követése, mint vallásgyakorlati forma és a társadalmi erőszak összefonódása

Egy másik vitatott, de jelentős értelmezési hangsúllyal bíró perikópa Máté evangéliumában az ellenségképpel és a meghasonlással kapcsolatos. „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet hozzak a földre. Nem azért jöttem, hogy békességet hozzak, hanem hogy kardot. Azért jöttem, hogy szembeállítsam az embert apjával, a leányt anyjával, a menyét anyósával, és így az embernek ellensége lesz az ő háza népe” (Mt 10,34–36).²⁷

Miért hordoz a szeretetet tolmácsoló evangélium ilyen ellentmondásos passzusokat? Hogyan fér ez össze Jézus békemissziójával: „Békességet hagyok nektek. Az én békességemet adom nektek.” (Jn 14,27)?

Érdekes módon Jézus olyan nyelvezetet használ, amely a zsidók számára teljesen ismerős volt. A zsidók hittek abban, hogy az Úr napjának, annak az időnek, amikor Isten beavatkozik a történelembe, egyik jellemzője a családok megosztottsága lesz. Egyes szövegelemzések szerint a rabbik ismerős beszédét parafrázálja Jézus: „Amikor Dávid fia eljön, a lány felkel az anyja ellen, a meny felkel az anyósa ellen.” „A fiú megveti apját, a lány lázad anyja ellen, a meny anyósa ellen, és az ember ellenségei a saját háza népe lesznek.”²⁸ Mintha Jézus azt mondaná: a vég, amelyre mindig vártál, eljött; és Isten beavatkozása a történelembe kettéválasztja az otthonokat, csoportokat és családokat. Luz²⁹ hasonlóképpen gondolja: Jézus szavai meghökkentő és fájdalmas valóságot juttatnak kifejezésre: a tanítvány békeköszöntése az, ami a megosztottságot kiváltja az otthonokban,³⁰ s a békeköszöntés elutasítása az, ami a megosztottságot megpecsételi.

²⁷ Lásd más parhuzamait: „Mert a fiú gyalázatosan bánik apjával, a lány anyja ellen támad, a meny anyósa ellen.” (Mik 7,6); „Azt gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet hozzak a földre? Nem – mondom nektek –, hanem inkább meghasonlást. Mert mostantól kezdve öten lesznek egy családban, akik meghasonlottak, három kettővel és kettő hárommal. Meghasonlik az apa a fiával és a fiú az apjával, az anya a leányával, és a leány az anyjával, az anyós a menyével, és a meny az anyóssal” (Lk 12,51–3).

²⁸ Lásd: *William Barclay's Daily Study Bible/Matthew 10*. Forrás: Matthew 10 - Barclay's Daily Study Bible - Bible Commentaries - StudyLight.org (utolsó megtekintés dátuma: 2024.09.21.).

²⁹ LUZ, Ulrich (1996): *Das Evangelium nach Matthaus II*. Neukirchen-Vluyn. 139.

³⁰ Vö. Mt 10,12–13.

A Jézus nevében történő megosztottság sajátos, polarizált állapotot teremt nemcsak a közösségekben, hanem a családi kapcsolatokban is. A Jézust követők és Jézust elutasítók közti különbségtétel nyilvánvalóvá lesz, és jelentősége felülírja a vérségi kötelékeket, a szokásjogot, a társadalmi és kulturális normákat. Tekintettel, hogy Jézus követése kezdetben egy szűk tanítványi körre korlátozódik, a Jézus-követőkre mint kisebbségi közösségre tekintünk. Ők is korlátok közt mozognak: Jézus nevében járnak, az evangéliumot hirdetik, de nem minden áron és nem kényszerítő erővel. „Az igehirdető tanítványok is abba a veszélybe kerülnek, hogy szükségtelenül és haszontalanul kell kárt szenvedniük a megátalkodottak és elvakultak dühe miatt. (...) Ezért [a világ] végül erőszakosan szembefordul azokkal, akik azt akarják rákényszeríteni, amit nem óhajt.”³¹ Bonhoeffer gondolata a tanítványi követésről segít jobban rávilágítani az ellenségeskedés problémájára: a Jézus nevében történt megosztottság, amely szembe fordítja a családtagokat is egymással, nem csupán elvi, ideológiai elhatárolódást jelent a felek közt, hanem ellenségeskedést, haragot és indulatot szül. Az Ige szava nem propaganda, nem ideológia, nem hatalmi státusszerzés eszköze. Az Ige meghívás, ám elutasítható,³² ki lehet térti előle. Van azonban az Igének kényszerítő hatása azokra nézve, akik megismerték Istent és szolgálják őt. Akik tanítvánnyá lettek, már nem térhetnek ki az Ige elől. Ebből adódik a megosztottság ember és ember közt. A megosztottság szembefordulást, végső soron elutasítást, erőszakos, dühös fellépést jelent a világ részéről azokkal szemben, akik Jézus nevében, kisebbségi státusban Jézus békéjét hirdetik. Elérkezünk tehát egy megkerülhetetlen problémához: a vallás és erőszak összefüggésének kérdésköréhez. Nem elszigetelt jelenségről van tehát szó, hanem az erőszak terjedésének olyan sajátos dinamikájáról, mely elkerülhetetlen. Bekövetkeztét Jézus is látta, világossá tette, sőt figyelmeztetve készítette fel tanítványi követőit (Mt 10,16–25; Jn 15,21).

³¹ BONHOEFFER, Dietrich (2007): *Követés*. Budapest, Luther Kiadó. 156.

³² I. m. 157.

5. A kollektív erőszak meglátásának képtelensége René Girard³³ elméletében

A társadalmi erőszakmechanizmusok dinamikáját értelmezve hívjuk segítségül René Girard mimetikus elméletét. Girard azt találja, hogy a közösségek működési mechanizmusa minden korban hasonló séma alapján történik: a közösség megtalálja a maga ellenségeit, a közös ellenségcélpontokat.³⁴ Girard következtetése, hogy az emberi vágyak és indulatok, valamint a mimetikus (utánzó) viselkedés között összefüggések figyelhetők meg. Eszerint az emberek vágyai, valamint indulatai nem belső eredetűek, nem az ember bensőjéből születnek, hanem mások vágyainak utánzásából fakadnak. Ezek a vágyak és indulatok alapvetően mimetikusak, vagyis az emberek azt kívánják, amit mások kívánnak. Ezáltal folyamatos versengés, rivalizálás, majd konfliktus alakul ki a felek közt a vágyott dolgokat illetően.³⁵ Ám az emberek hajlamosak egymást is bálványozni, másokat istenítve saját vágyaik tárgyaként. Ebben a kontextusban az emberek nemcsak a másik vágyait utánozzák, hanem annak személyét is idealizálják, isteni státuszba emelve őket, hiszen azt feltételezik, hogy a másik birtokolja azt, amit ők maguk is elérni vágnak. Az idealizálás és utánzás ciklusa azonban feszültségekhez vezet, mivel mindenki ugyanazért a dologért verseng, ez pedig erőszakot, társadalmi konfliktust szül.

³³ René Girard 2015-ben elhunyt francia irodalmár. Jártas a filozófiai antropológia, kritikaelmélet, teológia, mitológia, szociológia, gazdaságtan, kulturális tudományok területén. Mimetikus elmélete az erőszak és vallás kapcsolatának egész kérdéskörét, jelenségét tanulmányozza. 2005-ben a Francia Akadémia halhatatlanjainak sorába választották. Forrás: *Vigilia* - 72. évf. 6. sz. (2007. június) (oszk.hu) (utolsó megtekintés dátuma: 2024.09.22.).

³⁴ GIRARD, René (2012): *Figuren des Begehrens. Das Selbst und der Andere in der fiktionalen Realität*. Bécs, Lit Verlag. 59–87.

³⁵ Lásd Girard értelmezését a mimetikus társadalmi dinamikáról a *Violence and the Sacred* (1977), a magyarul megjelent *Látám a Sátánt, mint a villámlást lehullani az égből* (2013), valamint a *Mi rejtve volt a világ teremtésétől fogva* (2013) c. írásaiban. Lásd még Tóth Péter tömör összefoglalóját a témában: TÓTH Péter (2017): *Ember, erőszak, vallás: René Girard mimetikus elmélete*, In: Szugyicki Zsuzsa – Szilárdi Réka (szerk.): *Vallás a társadalomban. Metszet és perspektíva: tanulmányok az alkalmazott valláskutatás területéről*. Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Kiadványok. 5. köt. 247–266. Forrás: https://acta.bibl.u-szeged.hu/68922/1/vallas_a_tarsadalomban_05_247-266.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2024.09.20.).

A közösség körében felgyült agressziót a közösség maga egy rítusos agresszió-eszkaláció által egy közös ellenség ellen irányítja. Ezt a jelenséget *bűnbakképzés* néven ismerjük.³⁶ A bűnbakképzés társadalmi jelensége kettős dinamikát hordoz. Egyrészt a közösség a feloldatlan/megoldatlan belső konfliktusát egy bizonyos személyre delegálja mint a probléma okára, akit ki kell vetni, űzni a közösségből, azaz fel kell áldozni ahhoz, hogy a probléma vélt oka megszűnjön. Ennek dinamikája a zsidó kulturális-szagrális szokásrendben ismert. A kecskebak fejére olvasott nép bűnei, annak pusztába való kiűzése a nép körében terjedő indulatok és vétkek kollektív-szimbolikus átruházását jelentette egy ártatlan állatra, melynek áldozata, a nép vétkek alóli tehermentesülését, uniformizálását jelentette. A közösség mimetikus ereje³⁷ a bűnbak rítusos feláldozása iránt oly erőteljes, hogy a zsidók, a főpapok, az írástudók, a római helyőrség mellett még Jézus szűk tanítványi körét is magával sodorja (Mt 26,69–75; 27,3–5; Lk 24; 13–35; Jn 20,24–25; ApCsel 3,17).³⁸

A mítoszokkal ellentétben az evangéliumok *tudnak* a Jézus elleni erőszakos tett önkényes, igazságtalan jellegéről, és az eseményt égbekiáltó igazságtalanságként mutatják be.³⁹ A megalapozó gyilkosság mechanizmusa feltárul, és ezáltal megsemmisül. A keresztyénység egyedisége Girard szerint abban rejlik, hogy az ószövetségi folyamat, amely a mitikus áldozatállító mechanizmusának megszüntetésére irányult, Jézus szenvedésében teljesedik be. A passiónak sikerül *végérvényesen lerombolnia az erőszak szagrális jellegét*⁴⁰.

Összefoglalva tehát a bűnbakképzés folyamata további bűnbakképzést teremt. A bűnbakképzés negatív tendenciájú folyamat. Minél kifinomultabb, annál mélyebbre

³⁶ Lásd Girard ide vonatkozó írását: GIRARD, René (2014): *A bűnbak*. Budapest, Gondolat. 95–110.

³⁷ Girard elemzi, hogyan működik a bűnbakképző mechanizmus a különböző történelmi, mitológiai és vallási szövegekben, valamint azt, hogy az üldözések és a bűnbakképzés miként szolgálja a társadalmi béke helyreállítását az erőszakos konfliktusok idején. Azt is vizsgálja, hogy az üldözés során hogyan válnak egyes személyek vagy csoportok a kollektív agresszió célpontjává, és hogy ezek az üldözési narratívák hogyan mutatják be a bűnbakot mint a közösség minden problémájának forrását (Uo.).

³⁸ Ezt a jelenséget Girard egy nagy jelentőségű antropológiai realitásként ismeri fel az evangéliumokban. GIRARD, René (2013): *Látám a Sátánt, mint a villámlást lehullani az égből. A keresztyénység kritikai apológiája*. Budapest, Atlantisz. 155.

³⁹ DIETRICH – MAYORDOMO (2005), 240–241.

⁴⁰ GIRARD (2013), 184, 227.

hatol az emberi kapcsolatok rombolásában. A helyettes áldozat szakrális védelme a modern társadalomban már nem él, de a bűnbakképzés a legszemélyesebb emberi kapcsolatokba is beszivárog, jelen van. Az indulatátvitel aláássa és felszámolja az emberi kapcsolatokat, és egymás ellen fordítja még a szülőt és gyermekét, a testvért, a házastársakat is. Ezt a jelenséget vizsgálja és újraértelmezi a pasztorációs lelkigondozás, a lelkigondozói terápiák⁴¹ és a pasztorálpszichológia.⁴²

6. Az áldozatállító mechanizmust leleplező erő

Miért történik mindez? Miért nem látja a zsidó, az írástudó, a főpap, sőt még a tanítványok sem, hogy Jézus keresztre feszítésében egy ártatlan megöléséhez asszisztálnak? Miért nem látja az atya a gyermekét, az anya a lányát, a meny az anyósát miközben ellenségekké válnak, holott szeretteikről van szó?⁴³ Miért nem látja Kain saját cselekedetét, miközben testvére életére tör (1Móz 4,6–8)? Vagy József testvérei önmaguk tettét, miközben kútba dobják öccsüket (1Móz 37,23–25)?

Felsejlik egy, az emberi természet kollektív működésében megfigyelhető vakfolt. Nem, vagy csak nehezen látható meg az ember számára a saját agresszív cselekedete mögött megbúvó igazságtalanság. Az agresszor az elkövetés pillanatában, az ellenséges indulatkifejezés közben nem látja világosan a bűnbak személyében rejlő áldozat igazságát. Ennélfogva az agresszió *ok nélkül* történik. Jobban mondva: egy képzelt ok miatt történik. Ez a kulcsa a mimetikus agresszióknak. Ezt találjuk sok helyen előfordulni a Szentírásban. „Ok nélkül gyűlölnék engem” (Zsolt 69,5); „ok nélkül elpártolnak tőlem” (Zsolt 25,3); „mert ok nélkül vetették elém titkon vont hálójukat és ok nélkül ástak vermet az én lelkemnek” (Zsolt 35,7); „többen vannak fejem hajszálainál, a kik ok nélkül gyűlölnék engem” (Zsolt 69,4); „Ti rosszat terveztetek ellenem [ok nélkül] de Isten terve jóra fordította azt” (1Móz 50,20) stb.

⁴¹ Lásd: KLESSMANN, Michael (2017): *Pastoralpsychologische Perspektiven in der Seelsorge. Grenzgänge zwischen Theologie und Psychologie*. Göttingen, Vandenhoeck-Ruprecht. 155–171.

⁴² HÉZSER Gábor – BAKK-MIKLÓSI Kinga (2023): *Pasztorálpszichológia. Rendszerszemléletű alapok és gyakorlati szempontok segítőknek*. Budapest – Kolozsvár, Kálvin – Exit – EME. 223–300.

⁴³ Lásd fentebb a Mt 10,34–36 értelmezését.

Jézus keresztre feszítésének cselekményében jól nyomon követhető mindkét megnyilvánulás: az *oknélküliség* – „de azért lett így, hogy beteljesedjék a mondás, amely megíratott az ő törvényükben: ok nélkül gyűlöltek engem (Jn 15,25) – és az *ok nélküli kollektív agresszió meglátásának képtelensége*: „Atyám! Bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek” (Lk 23,34). Ebben az önként vállalt magányos szenvedésben és áldozatban Isten azt a megvilágosítást teszi lehetővé a mindenkori emberiség számára, hogy az ember kollektív agressziója, az ártatlan feláldozása mindennapjaink létező bűne. Azt is nyilvánvalóvá teszi ezáltal, hogy a keresztre feszítés eseménysora után két választásunk marad: vagy felismerjük az ártatlanságra törő kollektív agressziót és a Szeretet Parancsa szerint kezdünk el élni – és élni fogunk –, vagy a mimetikus kollektív agresszió nyomdokait követve – több engesztelő áldozat nem lévén már – önmagunk pusztulását (apokalipszist) okozzuk.⁴⁴ Ha bezárkózunk az erőszak szentélyébe, és onnan próbáljuk megvívni igazságharcainkat, azzal minden esetben Krisztus ellen követünk el erőszakot. „Az ember sohasem áldozata Istennek, mindig Isten az ember áldozata.”⁴⁵ Girard elmélete egy keresztyén humanista pacifizmus irányába mutat, meggyőző szintézissel,⁴⁶ amely távlataiban optimizmust sugall, ugyanakkor nélkülözi az olcsó naivitást.⁴⁷

Az áldozatállító mechanizmus egy olyan illúziónak az alapelve, amely arra törekszik, hogy az adott narratívában ne derüljön fény az igazságra, az oknélküliségre. A mítoszok narratívája ez, mely az agresszor szemszögéből íródott, ezért nincs rálátása önmaga cselekedetére. Az evangéliumok narratívája az ártatlan áldozat szemszögéből íródott, és az igazságtalan erőszak feltárására és az ebből fakadó következményekre koncentrál. Ebben különbözik az ősi mítoszok narratíváitól. A világ, mely része az áldozatállító

⁴⁴ „A Kereszt felforgatja a világot azzal, hogy eloszlatja az áldozatállító mechanizmust borító sötétséget, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy a gépezete a dolgokon uralkodjék. (...) ez maga a győzelem, az erőszakban gyökerező eredet leleplezése.” Lásd René Girard összefoglalását. GIRARD (2013), 174–175.

⁴⁵ I. m. 230.

⁴⁶ Lásd a *Látám a sátánt, mint a villámlást lehullani az égből. A keresztség kritikai apológiája* (2013) című művét.

⁴⁷ KISS Lajos András (2015): A bűnbak: vallás, erkölcs és politika kapcsolata René Girard kultúrafilozófiájában, In: *Korunk*. 26. 9. 95. Forrás: https://epa.oszk.hu/00400/00458/00620/pdf/EPA00458_korunk_2015_09_088-098.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2024.09.20.).

mechanizmusnak, nem lát rá önmaga agressziójára, ezért képtelen az áldozat elleni igazságtalanság narratíváját megérteni és azt önmaga működésmódjába integrálni. Ennélfogva nem képes önmaga tettét sem felülvizsgálni, sem felülbírálni. Az evangéliumi szenvedéstörténetet, azaz az ártatlan áldozat narratíváját olvasva leszünk képesek megérteni és leleplezni az áldozatállító mechanizmus működését társadalmi és individuílis szinten. Így jutunk el arra a felismerésre, hogy a mimetikus agresszió láncolatából kitörni csak megváltással tudunk. A megváltás lehetősége adott. Igaz, nem mindenki számára. „Hálákat adok neked Atyám, mennynek és földnek Ura, hogy elrejtetted ezeket a bölcsék és az értelmesek elől, és a kisdedeknek megjelentetted” (Mt 11,25).

Összegző gondolatok

Azoktól az antropológiai gyökerektől indultunk el, melyek Tillich gondolatmenetét követve ismertetik a teremtett ember létállapotát, a fejlődésében szükségszerű határátlépéseit, melyek felelős döntéseket követelnek. Az ember véges szabadsága valójában egy korlátolt szabadság: nem dönthet a büntelen lét mellett, mivel tettei sorsszerűsége magával vonja a vétkezés lehetőségét, az erőszak elkövetését, a gyengébb fél leigázását – önérvényesítése kielégítésére. Ezáltal az önmagát érvényesíteni akaró ember akarva-akaratlanul eltávolodik önmagától és Teremtőjétől. Ez a tendencia nem egyirányú: látnunk kell az elidegenedő ember állapotának megfordíthatóságát, azaz a visszatalálás lehetőségét. Azért lehetséges visszatalálni az embernek, mert eleve istenkapcsolatra, istenközelségre volt teremtve.

A továbbiakban azokkal a bibliai előfordulásokkal foglalkoztunk, melyek az ember erőszakos természetének megnyilvánulásairól beszélnek különböző kontextusokban. Az erőszak kifejezésmódjai ok-okozati dinamika alapján működnek, spirális terjedése nehezen megállítható. Az Ószövetségben ismert *bosszúállás törvénye (lex tallionis)* egyféleképpen mederben kívánta tartani az elszenvető fél bosszújának parttalanságát. Ezért a törvény betartása, a törlesztés betartatása elsősorban nem a protagonista feladata, hanem a bírói instanciáé volt. Látni kell, ahogyan Jézus is rámutat: a törvény betartása nem szünteti meg a felek közt életre kelt erőszakspirált. Jézus tanítása egy keretrendszer, ami a bosszú általi túlkapások megállítására irányul. A másik arcfél odatartása az agresszor felé, a jogokról való lemondás, a szabad döntés a nem viszontválaszra egyrészt egy *anomália* a Jézus-kori társadalmi joggyakorlatban, másfelől meg egy progresszív kezdeményezés,

amely meghökkent, kizökkent, és a megbékélést kezdeményezi az agresszorral szemben. Szakít az agresszort büntetni akaró joggyakorlattal: sem megbüntetni, sem megalázni nem akarja. Ennek megértését az ellenségszeretetről szóló tanítás egészíti ki.

Jézus tanításainak realitásértéke abban mérhető, hogy ismerteti a tanítványokkal azokat a következményeket, melyek a tanítványi szolgálat során potenciálisan bekövetkeznek: megosztottság, elfordulás, békétlenség, a családok meghasonlása, az indulatok, az erőszak eskalálódása. Ez egyrészt az Ige „gyengeségéből” adódik, mert az nem kényszer és nem hatalmi státusszerzés eszköze. Ilyen tekintetben erőtlennek számít a világban. A tanítványokra nézve azonban kötelező erővel bír: aki hordozza az Igét, az nem tehet másként, nem lehet megalkuvó: azt az Ige is hordozza. Ez a státus azonban meghasonlást támaszt a közösségben, a társadalmi szokásrendben, végső soron még a családi kapcsolatokban is. Ezen túl látnunk kell, hogy az Igét hordozók kisebbségi csoportja gyakran a többség célkeresztjébe kerül. Ez nem csupán egy adott társadalom problémája, nem is elszigetelt korjelenség. A kollektív erőszak kifejezésnek sajátos dinamikája ez.

René Girard mimetikus elmélete szociológiai, mitológiai és a filozófiai antropológia értelmezései révén jut el az evangéliumi kinyilatkoztatás dimenzióinak leleplező felismeréséhez. A mimetikus társadalmi agresszió terméke a bűnbak megteremtése. E folyamat szakrális bibliai gyökere ismert. Girard rámutat, hogy az áldozat bemutatása időlegesen képes lecsillapítani a közösség erőszakhullámzását, de az agresszor képtelen meglátni önmaga tettének oknélküliségét, azaz az áldozat ártatlanságát. Ez az antropológiai felismerés egybecseng az evangéliumokból ismert Jézus-tanításokkal, és megláttatja velünk az evangéliumokban az áldozat szempontjából megírt narratívát. Az evangéliumok egyik fontos tanítása, a megváltás–feltámadás–eszkaton spirituális öröme mellett az erőszak természetének és forrásának társadalmi kiterjedése és működésének leleplezése.⁴⁸ Az evangéliumi szenvedéstörténet, az igazságtalan keresztre feszítés nemcsak arra világít rá, ami (történelmileg) előtte történt, hanem arra is, ami a Kereszt eseménye után történt: az archaikus szakralitás devalválódására, a globalizált, szekuláris (gyökereivel, múltjával szakító) társadalom működésére, amelyben egyre csökken a bűnbakképzés/áldozatállítás általi erőszak csillapító hatásmechanizmusa. Vagyis egyre világosabbá válik, hogy erőszakkal (bűnbakállítással) már nem lehet kiűzni az erőszakot közösségeinkből.

⁴⁸ Vö. GIRARD (2013), 219kk.

„A társadalmasodott világban csak akkor élhetünk, ha embertársunknak is megadjuk az életet, tulajdon énkünk hatalmaskodási hajlamát megzabolázzuk, embertársunk szenvedését enyhítjük.”⁴⁹

A személyes és társadalmi szinten elkövetett erőszakmechanizmus láncreakcióját tehát úgy lehetséges kibillenteni, hogy az elkövető tudatosítja, belátja önmaga agresszorszerepét, és eláll protagonista szerepétől. E tekintetben nem csupán a politikai hatalmat képviselő kontingenseket kell célkeresztbe helyezni, hanem a keresztyén egyház is kellő önkritikával és belátással kell megnevezze mindenkori státusát akár mint elkövető agresszor,⁵⁰ akár mint bűnbakstátust elszenvető ágens.⁵¹

A kérdés továbbra is ugyanaz és ugyanolyan kihívás: vajon meghalljuk-e/ meglátjuk-e közösségi, társadalmi szinten a *vergődő áldozat* evangéliumi narratíváját, vagy a közösségi mimetikus agresszió dinamikáját követjük? Választhatunk: vagy élünk a kereszt lehetőségével, vagy... nem lesz más választásunk.

Felhasznált irodalom

BABEROWSKI, Jörg (2019): *Az erőszak terei*. Budapest Európa Könyvkiadó.

BONHOEFFER, Dietrich (2007): *Követés*. Budapest, Luther Kiadó

CRÜSEMANN, Frank – HUNGAR, Kristian – JANSSEN, Claudia – KESSLER, Rainer – SCHOTTROFF, Luise (szerk.) (2009): *Sozialgeschichtliches Wörterbuch zur Bibel*. München, Gütersloher Verlagshaus.

DIETRICH, Walter – MAYORDOMO, Moses (2005): *Gewalt und Gewaltüberwindung in der Bibel*. Zürich, Theologischer Verlag.

⁴⁹ BABEROWSKI, Jörg (2019): *Az erőszak terei*. Budapest Európa Könyvkiadó. 169.

⁵⁰ Lásd a keresztyén egyháznak történelemben vállalt agresszori szerepeit: investitúraharc, harmincéves háború, 15–16. századi gyarmatosítás és missziós tevékenység, az inkvizíció századai stb.

⁵¹ Lásd: Római Birodalom keresztyénüldözési hullámai, ellenreformáció, 7–8. századi afrikai és ázsiai iszlám ellenállás a keresztyén misszióval szemben, a 16. században Japánból kiűzött misszionáriusok, a 20. századi marxista ideológiát követő államok egyházüldöző tevékenysége, a 21. században a keresztyének számára legveszélyesebb helyek: Észak-Korea, Szomália, Líbia, Eritreia, Jemen – az OpenDoors adatai szerint. Forrás: <https://www.opendoors.org/en-US/persecution/countries/> (utolsó megtekintés dátuma: 2024.04.17.).

- FRIELINGSDORF, Karl (1999): *Aggression stiftet Beziehung*. Matthias Grünewald Verlag, Mainz
(2016): *Aggression. Zerstörend oder lebensfördernd*. Würzburg, Echter Verlag.
- GIRARD, René (2012): *Figuren des Begehrens. Das Selbst und der Andere in der fiktionalen Realität*. Bécs, Lit Verlag.
(2013): *Látám a Sátánt, mint a villámlást lehullani az égből. A kereszténység kritikai apológiája*. Budapest, Atlantisz.
(2014): *A bűnbak*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- GNILKA, Joachim (1988): *Das Matthäusevangelium I*. Freiburg.
- HÉZSER Gábor – BAKK-MIKLÓSI Kinga (2023): *Pasztorálpszichológia. Rendszerszemléletű alapok és gyakorlati szempontok segítőknek*. Budapest – Kolozsvár, Kálvin – Exit – EME.
- KLESSMANN, Michael (2017): *Pastoralpsychologische Perspektiven in der Seelsorge. Grenzgänge zwischen Theologie und Psychologie*. Göttingen, Vandenhoeck-Ruprecht.
- KOVÁCS Szabolcs (2014): A serdülők megtérési folyamatának intra- és interperszonális szempontjai, In: *Studia Theologia Reformata Transylvanica*. 59. 1–2. 119–159.
- LUZ, Ulrich (1989): *Das Evangelium nach Matthäus I*. Neukirchen-Vluyn.
(1996): *Das Evangelium nach Matthäus II*. Neukirchen-Vluyn.
- NIEBUHR, Reinhold (1996): *The Nature and Destiny of Man*. I. köt. Westminster John Knox Press.
- PANNENBERG, Wolfhart (1985): *Anthropology in Theological Perspective*. Philadelphia, The Westminster Press.
- ROSENBERG, Marshall (2023): *A szavak ablakok vagy falak. Erőszakmentes, avagy együttműködő kommunikáció*. Nyíregyháza, IMIPrint Kiadó.
- TILLICH, Paul (2000): *Rendszeres teológia*. Budapest, Osiris Kiadó.

Internetes források

- FLAVIUS, Josephus (é. n.): *A zsidók története*. IV. 8. 36. Forrás: <http://www.church-bg.eu/blog/wp-content/uploads/2014/02/Josephus-A-zsidok-tortenete.pdf> (utolsó megtekintés dátuma: 2024.09.21.).
- GREENBERG, Moshe (1959): The Biblical Conception of Asylum, In: *Journal of Biblical Literature*. 78. 2. 125–132. Forrás: <http://www.jstor.org/stable/3264937> (utolsó megtekintés dátuma: 2024.09.20.).
- KISS Lajos András (2015): A bűnbak: vallás, erkölcs és politika kapcsolata René Girard kultúrafilozófiájában, In: *Korunk*. 26. 9. 95. Forrás: https://epa.oszk.hu/00400/00458/00620/pdf/EPA00458_korunk_2015_09_088-098.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2024.09.20.).

- MANDEL, Jens (2017): Aggression und Liebe. Ein gestalttherapeutischer Beitrag zu einem pastoralpsychologischen Thema, In: *Bund Evangelisch-Freikirchlicher Gemeinden, Arbeitsbereiche und Struktur. Seelsorge und Beratung. ThGespr.* 2017. 4. 170–171. Forrás: https://www.befg.de/fileadmin/content/BEFG/Arbeitsbereiche_und_Struktur/Akademie/Seelsorge_und_Beratung/ThGespr4-2017_Mandel_Aggression-Liebe.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2024.01.10.).
- TÓTH Péter (2017): Ember, erőszak, vallás: René Girard mimetikus elmélete, In: Szugyicki Zsuzsa – Szilárdi Réka (szerk.): *Vallás a társadalomban. Metszet és perspektíva: tanulmányok az alkalmazott valláskutatás területéről.* Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Kiadványok. 5. köt. 247–266. Forrás: https://acta.bibl.u-szeged.hu/68922/1/vallas_a_tarsadalomban_05_247-266.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2024.09.20.).
- Vigilia*: Vigilia - 72. évf. 6. sz. (2007. június) (oszk.hu).
- William Barclay's Daily Study Bible/Matthew* 10. Forrás: Matthew 10 - Barclay's Daily Study Bible - Bible Commentaries - StudyLight.org (utolsó megtekintés dátuma: 2024.09.21.).
- XXX <https://www.opendoors.org/en-US/persecution/countries/>.